

Kaste-samfund, koncernstyring og anarkisme

Den ny-institutionelle analyseramme for organisering af økonomisk aktivitet

Bent Petersen, stipendiat, Institut for international økonomi
og virksomhedsledelse, Handelshøjskolen i København

1. Indledning

Oprindelig var transaktionsomkostningsanalysen et redskab anvendt af økonomer til at forklare forekomsten af virksomheder ved andet end »en produktionsfunktion«. I dag kan transaktionsomkostningsanalysen anses for at være et rimeligt stringent analyseapparat, som bidrager til at overskue, hvordan vi kan organisere økonomisk aktivitet. I artiklen diskuteres ni arketyper for organisering af økonomisk aktivitet. De ni forskellige organiseringsmåder, eller institutionelle arrangementer, defineres ved to dimensioner – styringsmekanismen og styringsmandatet. Hver især kan antage tre former: Pris, Autoritet, Tillid, respektiv Multi-, Bi-, og Unilateralt styringsmandat. Som et økonomisk redskab kan transaktionsomkostningsanalysen dog stadig kun foreskrive ideal-typer af organiseringsmåder, hvor »irrationelle« faktorer (magtstræb, idealisme, etc.) lades ude af betragtning.

2. Fra én-dimensionalt til to-dimensionalt institutions-begreb

I den oprindelige transaktionsomkostningsanalyse¹ (Williamson, 1975) opereres med en institutionel dualisme i form af organiseringsmåderne *marked* og *hierarki*.

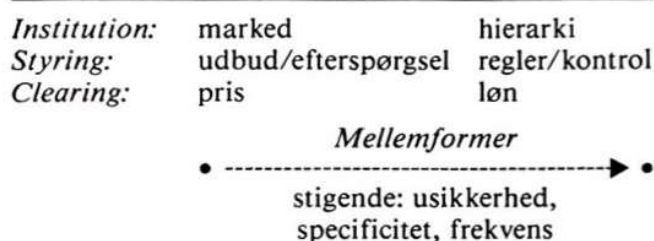
Karakteristisk for *markedet* som »institution², »organiseringsskema« eller – i Williamson's sprogbrug – *governance structure*, er, at honoreringen af aktørernes udveksling af varer og tjenesteydelser fastsættes af *udbud & efterspørgsel* fra en flersidighed af aktører; og dette udbud og efterspørgsel manifesterer sig så via en regningsenhed/møntfod i *prisen*.

I den modstående institution, *hierarkiet*, er denne direkte kobling mellem udveksling og honorering (»clearing«) imidlertid brudt derved, at en aktør har antaget principal-status gennem indgåelse af løn-aftaler med andre aktører (agenter). Mod at opnå en mere eller mindre fast aflønning accepterer disse aktører (agenter, ansatte, lønmodtagere), at principalen »leder og fordeler« deres aktivitet – dvs. både produktion og transaktion – via *regler & kontrol*.

Virksomhedernes udbredelse gennem vertikal integration kunne på denne måde forklares ved, hvilken (kombination) af de to styringsmekanismer – *udbud & efterspørgsel* eller *regler & kontrol* – der indebærer den mest effektive udveksling af de pågældende varer og tjenesteydelser, d.v.s. havde de laveste transaktionsomkostninger.

Williamson betragtede de to institutioner – marked og hierarki – som to ekstremer afgrænsende et én-dimensionalt kontinuum. Forekomsten af joint-ventures, strategiske alliancer, produktivitetsfremmende lønsystemer, kreditmarkeder, futures-markeder, franchising-kontrakter, m.v. var således (forventede) *mellemformer* i dette kontinuum, og anfægtede som sådan ikke den én-dimensionale beskrivelse af institutions-spektrret, jfr. nedenstående figur 1.

Figur 1. Williamson's én-dimensionale opfattelse af institutioner



I forhold til diskussionen af forskellige mellemformer var det af anderledes fundamental, begrebsmæssig betydning, at introducere *fælles mål* som et alternativ til Williamson's hierarki-styringsmekanisme – *regler & kontrol* (Ouchi, 1980). Muligheden for *to alternative* styringsmekanismer i hierarkiet betød nemlig *et brud* med den én-dimensionale tilgang indenfor transaktionsomkostnings-analysen.

Hierarkiet fik herefter to former: Ved ledelse overvejende i kraft af styringsmekanismen *regler & kontrol* (eller kort: »Autoritet«) tales om *bureaukrati*; bekender principlen sig derimod i højere grad til fælles mål som *fælles mål* (evt. gennem holdningsbearbejdelse (styringsmekanisme »Tillid«) tales om *klan-hierarki*.

Der opereres således i dag med tre former for styringsmekanismer: *Pris*³, *Autoritet*, og *Tillid* (P,A,T).

Fra sociologisk hold er man imidlertid gået videre, og har på grundlag af forskellige empiriske studier, hævdet at alle tre styringsmekanismer kan ses anvendt såvel i kontraktligt regulerede markeder, som i hierarkier (Brachach & Eccles, 1989). Jeg skal senere komme ind på, hvorfor nogle af disse iagttagelser må afvises som økonomiske fænomener, eller må tages som udtryk for marked/hierarki-mellemformer. I første omgang er spørgsmålet for mig, hvordan »den anden dimension« kan klassificeres.

3. Fastlæggelse af institutionen's »anden dimension«

Betragter vi de tre former for styringsmekanismer – P,A,T – som udgørende den ene dimension, hvor mange former udgøres den anden dimension så af? Der kan næppe herske tvivl om, at *marked* og *hierarki* må opfattes som to modstående former, derved at markedet (i det mindste i sin neoklassiske, fuldkomne form), karakteriseres ved *en flersidighed* af aktører⁴ som qua deres udbud- eller efterspørgsel alle er med til at fastlægge styringsmekanismen (markeds-) *pris*. På sin vis kan man sige, at alle markedets aktører optræder såvel i egenskab af »principal« (*del af* markedskræfterne), som i egenskab af »agent« (*underkastet* markedskræfterne). Modsætningsvis er styringsmekanismen i hierarkiet fastlagt af én aktør, nemlig *principlen*⁵.

Man kan sige, at der på markedet findes et »multilateralt styrings-mandat«, hvad angår fastlæggelse af styring og kontrol; altså en form for kollektiv styring. I hierarkiet foreligger derimod et »unilateralt styringsmandat« m.h.t. styring og kontrol; dette styringsmandat er – i sin rene form – en *ensidig* fuldmagt sanktioneret af den underordnede gennem dennes accept af en lønkontrakt (som kan være mere eller mindre formaliseret og detaljeret).

Men hvad med tilstedeværelse af et »*bilateralt* styringsmandat« som en slags mellemform af de to andre styrings-mandater? Fra industriøkonomien kender vi jo det bilaterale monopol som betegnende det »ekstreme« tilfælde af *samtidig* tilstedeværelse af monopol og monopson på et marked. Her må fastlæggelsen af rammerne for udvekslingen af produktet være et internt anliggende de to aktører imellem. Og hverken udbyder (monopolist, sælger) eller efterspørger (monopsonist, køber) kan *à priori* udnævnes til at være principal fremfor agent.

Nu behøver forekomsten af et bilateralt monopol ikke at være mere »ekstremt«, end at en form for bilateralt monopol foreligger i alle de tilfælde, hvor den udvekslede vare eller tjenesteydelse på et eller flere punkter differentierer sig fra andre produkter, og at denne differentiering er sammenknyttet med, at en betydelig del af begge parter aktiver fremstår som specialiserede – eller specifikke – i forhold til den pågældende udveksling. I dette tilfælde af »small number bargaining« – eller rettere »bilateral bargaining«-tilfælde – kan de to parter ikke henholde sig til andre aktørers tidligere eller samtidige gennemførte udvekslinger af tilsvarende produkter. De to parter må derfor – ihvertfald i en vis udstrækning – foretage (irreversible) investeringer i tilvejebringelse af en styringsmekanisme for udvekslingen af det unikke produkt.

En kontrakt til regulering af givne produkt-udvekslinger *kan* afspejle stadfæstelsen af et »bilateralt styrings-mandat«, men *behøver* ikke at gøre det: Afbetalingskontrakter, terminskontrakter, pantebreve, veksler m.v. kan betragtes som udtryk for tidsmæssig forskydning mellem honorering af udbyder (sælger) eller efterspørger (køber) og selve vare/tjenesteydelse-udvekslingen. At prisen – og dermed et større antal udbydere og efterspørgere – multilateralt fastlægger styringen af transaktionen, kan iagttages direkte al-

den stund at pantebreve, veksler, terminskontrakter, m.v. kan sælges »spot«; d.v.s. at de til enhver tid kan kontant-indløses på markedet. Dette forhold udtrykkes koncist ved betegnelsen »kontraktligt reguleret *marked*«, som altså, hvad angår styringsmandatet, ikke adskiller sig fra »spotmarkedet« – i begge tilfælde er styringsmandatet multilateralt (»markedskræfterne«).

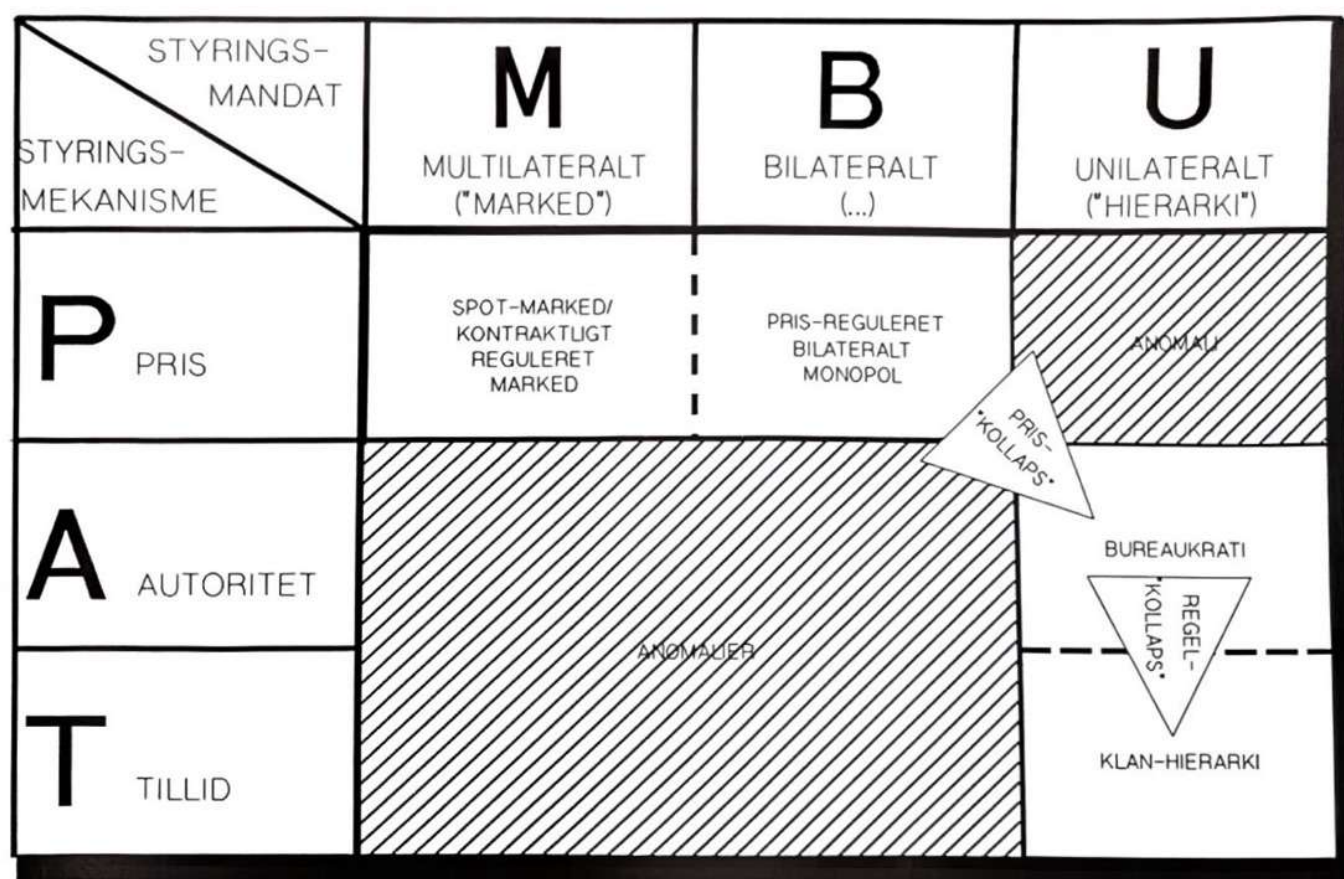
Eftersom at der ved det bilaterale monopol ikke eksisterer et marked, der »*commands a price*«, må parterne selv etablere en prisrelation,⁶ eller parterne kan vælge at anvende (kombinere med) en af de to øvrige styringsmekanismer.

På baggrund heraf kan ovenstående spørgsmål om klassificering af »den anden dimension« – indtil bedre bud foreligger – besvares med følgende: *Styringsmekanismerne* (P,A,T) kan i princippet fastlægges under *tre* væsensforskellige former for styringsmandater: 1) Under tilstedeværelse af et Multilateralt styringsmandat (»markedskræfterne«); 2) Under tilstedeværelse af et Bilateralt styringsmandat (»bilateral bargaining«)⁷; samt 3) Under tilstedeværelse af et Unilateralt styringsmandat (»hierarki«). I det følgende forkortes de tre styringsmandater til hhv. M, B og U.

4. Institutionelle arrangementer: Ni arketyper

Idet institutionen – eller *organiseringsmåden* – betragtes som en funktion af styringsmekanisme (P,A,T) og styringsmandat (M,B,U), kan de $3 \times 3 = 9$ organiseringsmåder klassificeres figurativt i en matrix, jfr. figur 2. De fire udfyldte felter i matrix'en dækker »transaktionsomkostnings-analysens forklaringsområde«.

Figur 2. Transaktionsomkostnings-analysens forklaringsområde.



Transaktionsomkostnings-analysen's hidtidige fire institutioner

Feltet (P,M) er *spot-markedet* og det *kontraktligt regulerede marked*. Feltet (P,B) dækker det tilfælde, hvor fastlæggelsen af prisrelationen (for udvekslingen af de specifikke aktiver) er et mellemværende mellem kun to parter; dvs. et *pris-reguleret bilateralt monopol*. Feltet (A,U) er et *bureaukratisk hierarki* (eller blot »bureaukrati«). Det fjerde og sidste felt (T,U) er et *klan-hierarki*.

Pilene angiver udviklingssekvensen som foreskrevet i transaktionsomkostnings-analysen: Bliver usikkerhed, behov for transaktions-specifikke investeringer (og deraf følgende mulighed for opportunistisk »free-riding«) samt transaktionsfrekvens tilstrækkelig stor/høj, »kollapser« *pris* som styrings-

mekanisme og erstattes af et hierarki med *regler & kontrol* som styringsmekanisme. Bliver usikkerheden (kompleksiteten) omkring transaktionerne *ekstrem* stor »kollapser« også *regler & kontrol* som styringsmekanisme, fordi man ikke kan regulere noget, man ikke kender forløbet af; derfor må *regler & kontrol* substitueres med den enkelte medarbejders (oprigtige!) bekendelse til en fælles overordnet målsætning.

Nye, økonomisk forklarerede institutioner: »Bilaterale hierarkier« og »Klaner«

Visse af de i den førnævnte oversigtsartikel af Bradach og Eccles anførte iagttagelser synes at underbygge praktisk forekomst af bilaterale relationer funderet på styringsmekanismen »Autoritet« og »Tillid«. Med andre ord, noget taler for, at der i forhold til

transaktionsomkostningsanalysens oprindelige forklaringsområde forekommer »anomalier« i felterne (A,B) og (T,B).

Sekvensen fra bureaukrati (A,U) til »Bilateralt hierarki« (A,B) kan deduktivt forklares ved fire faktorer: Markeds-ufuldkommenheder; Gensidig aflønning; Gensidig insiderviden; samt Gensidige sanktionsmuligheder. Som eksempler på markeds-ufuldkommenheder kan nævnes: Samdriftsfordele, modstand mod »fjendtlige overtagelser« samt risikopræmier på kapital (til finansiering af udenlandske ventures), der går ud over objektive risikobetragtninger. Gensidighed i aflønning, i insiderviden og i sanktionsmuligheder kan eksempelvis opnås ved at parterne udveksler ansvarlig kapital eller udveksler medarbejdere på ledelsesniveau. I

det omfang at gensidig aflønning inkluderer elementer af overskudsdeling (eller deling af underskud) mindskes relevansen af de indbyrdes prisrelationer.

Overgangen fra klan-hierarki (T,U) til »klan-aftaler« (T,B) skal på tilsvarende deduktivt plan forklares ved »markeds-ufuldkommenheder« og »gensidig aflønning«. Men i stedet for »gensidig insiderviden« og »gensidige sanktionsmuligheder« indgår to andre faktorer, nemlig »partner-udvælgelse« og etablering af »personlige bånd«. Med partner-udvælgelse tænker jeg på systematisk gennemgang af partner-emner m.h.p. at identificere sammenfald af mål-opfattelse og holdninger generelt (den rigtige »kemi«). Med personlige bånd menes gensidig socialisering gennem fælles holdningsbearbejdelse.

Figur 3. Overgangsbetingelser fra unilaterale til bilaterale organiseringsmåder.

STYRINGS- MANDAT STYRINGS- MEKANISME	M MULTILATERALT ("MARKED")	B BILATERALT (...)	U UNILATERALT ("HIERARKI")
P PRIS	SPOTMARKED/ KONTRAKTLIGT REGULERET MARKED	PRIS-REGULERET BILATERALT MONOPOL	
A AUTORITET		"BILATERALT HIERARKI"	* MARKEDSFEJL SAMT: * GENSIDIG AFLØNNING * GENSIDIG INSIDER VIDEN * GENSIDIG SANKTIONSMULIGHED
T TILLID		"KLAN"	* MARKEDSFEJL SAMT: * GENSIDIG AFLØNNING * PERSONUDVÆLGELSE * PERSONLIGE BÅND

se, ved gensidigt medlemskab af »loge-organisationer«, deltagelse i kurser, m.v.

I figur 3 er illustreret overgangsbetingelserne fra unilaterale organiseringsmåder til de to bilaterale organiseringsmåder.

Pseudo-anomalier

De skraverede felter i figur 2 indikerer »anomalier« i.f.t. transaktionsomkostningsanalysen, som den foreligger i dag. Som tidligere nævnt har man fra sociologisk hold fremført empirisk belæg for, at alle tre styringsmekanismer kan optræde under kontraktligt regulerede relationer og i hierarkier. Der forekommer med andre ord »anomalier« i felterne (A,B), (T,B) og (P,U). Jeg har ovenfor anført argumenter for tilstedeværelsen af anomalier (i.f.t. transaktionsomkostningsanalysen) i form af *bilaterale hierarkier* (f.eks. »joint ventures«) og *klaner* (f.eks. »gentleman agreements«). Jeg skal i det følgende argumentere imod forekomsten af rent prisstyrede hierarkier, dvs. anomalier i feltet (P,U).

Nogle af de empiriske eksempler på prisstyrede hierarkier, mener jeg kun er *tilsyneladende* anomalier – pseudo-anomalier – hvor der i realiteten blot er tale om kombinationer af (to eller tre) styringsmekanismer. I det rene konglomerat, til eksempel, kan alle funktionsområder bortset fra finansfunktionen være markedsstyrede (prisstyrede). Men netop finansfunktionen vil være centralt, *autoritært* styret. Pseudo-anomalier kan ligeledes opstå ved, at analyseenhed og/eller analyseniveau er inkonsistent, således at »efficiens-præmis'en«⁸ måles på forskellige måder.

Henvisningen til iagttagelser af koncerners anvendelse af interne afregningspriser mellem divisionerne som et eksempel på »anomalien« (P,A) må afvises af begge de to

nævnte årsager. Mit ræsonnement er som følger:

Det er meget muligt, at principalen (koncernledelsen) i et bureaukratisk hierarki, besidder en viden om, at markedspriserne p.g.a. ufuldkommenheder (externaliteter) ikke optimerer aktørernes nyttefunktion. Af denne grund indfører han (alternative) interne afregningspriser, som i højere grad maksimerer koncernens profit set under ét. Hermed kan det imidlertid ikke undgås, at visse koncern-outputs vil blive prisfastsat lavere end på det eksterne marked, ligesom visse inputs vil kunne købes billigere udefra. Med indførelsen af det interne prissystem må derfor følge regler om, hvilke produkter, der må indkøbes udefra eller sælges ud af koncernen. Og netop ved denne *regelanvendelse* er der rent definitorisk ikke længere tale om et marked (alene) styret ved pris, men også om en central styringsmekanisme, nemlig *autoritet*.

I tilfældet, hvor divisionerne er organiseret som helt autonome profit- eller omkostningscentre, er det korrekt, at styringsmekanismen mellem koncernledelse og divisioner kan siges udelukkende, at basere sig på prisstyringsmekanismen. Men hermed vides intet om, hvorvidt man *internt i divisionerne* baserer sig på det totale marked's udbuds/efterspørgsels-forhold. *Der er altså forskel i analyseenhederne og analyseniveauet*, fordi man ved analysen af styringsmekanismen på (det fuldkomne) marked ser på den enkelte aktør (dvs. den mindste, udelelige produktionsenhed), mens man i hierarkiet betragter divisioner (datterselskaber). Hvis man internt i divisionerne baserer sig på *regler & kontrol* eller *tillid*, er der i virkeligheden tale om en *kombination* af styringsmekanismer for hierarkiet (koncernen) set under ét. I det tilfælde, at man også internt i divisionerne (profitcenterne) alene forlader sig på (markeds) prisen som styringsmekani-

nisme er det på den anden side meningsløst at tale om en hierarki-dannelse: Der forekommer hverken regler (*autoritet*), holdningsbearbejdelse/målkongruens (*tillid*) eller aflønning (alle »ansatte« honoreres ved salgsfortjeneste). Der er med andre ord tale om et i økonomisk henseende indholdsløst hierarki: Koncern»ledelsen« har ingen funktion. Hvis ledelsen skulle finde på at aflønne/honorere »gode resultater« fra divisionerne, må dette betragtes som ren filantropi, idet divisionens adfærd jo ikke kan forventes at ændre sig af den grund.

Institutioner af ikke-økonomisk ophav

Spørgsmålet er nu, om det – ligesom for feltet (P,U) – kan sandsynliggøres, at organisering af økonomisk aktivitet *ikke* finder sted indenfor institutioner beskrevet ved felterne

(A,M) og (T,M). Med andre ord: Eksisterer der institutioner baseret på kollektivt defineret autoritet eller kollektiv, gensidig tillid? For at besvare disse spørgsmål er det nødvendigt, at bevæge sig et godt stykke ud af økonomiens teori-rammer, indfange stykgods fra de andre adfærdsvidenskaber, og så iøvrigt komme sin religions- og idé-historiske ballast i hu.

Så vidt jeg kan se, er der i det mindste to faktorer, der kan forklare, hvorledes vore aktører på multilateral basis kan formulere og sanktionere et fælles sæt af regler for udveksling af varer og tjenesteydelser – d.v.s. finde organiseringsmåder inden for feltet (A,M) – uden at bruge prismekanismen (i figur 4 er illustreret overgangsbetingelserne fra de to unilaterale til de to multilaterale organiseringsmåder):

Figur 4. Overgangsbetingelser fra unilaterale til multilaterale organiseringsmåder.

STYRINGS- MANDAT STYRINGS- MEKANISME	M MULTILATERALT ("MARKED")	B BILATERALT (...)	U UNILATERALT ("HIERARKI")
P PRIS			
A AUTORITET	STIVNEDE/ CYKLISKE SAMFUND SOLIDARISKE (TRUEDE) SAMFUND	* HINSIDIG AFLØNNING * SKÆBNE-FÆLLESSKAB * BUREAUKRATISK HIERARKI*	
T TILLID	KOMMUNISTISK ANARKISME (UTOPISE?) OVERFLØDS-SAMFUND	* SAMFUNDSSIND * ANTI-FORBRUGERISME * KLAN HIERARKI*	

Hinsidig aflønning: Nogle samfund i verden er som bekendt betydelig mindre sekulariserede end de vestlige, industrialiserede lande. Guddommeligt indsatte leveregler kan være så detaljerede, at de i større eller mindre omfang også foreskriver måden, hvorpå produktionen og transaktionerne skal ske – istedet for at overlade dette til »tilfældige« udbuds- og efterspørgselsforhold. I et dynamisk samfund som vort med konstant ændrede produktionsfunktioner og forbrugerpræferencer, vil sådanne adfærdsregler selvklart meget hurtigt resultere i enorme velfærdstab (opofrede allokeringsevner). Men ikke i et stivnet, traditionsbundet samfund som f.eks. isolerede agrare regioner i Indien.

Det mest ekstreme tilfælde er vel det indiske kastesystem, hvor der er lagt meget bestemte rammer for, hvilke erhverv den enkelte aktør/samfundsborger kan udøve – og indimellem tilmed foreskriver *hvordan* (f.eks. hvordan transportmidlerne – okserne – skal anvendes). Der findes ingen verdslig, manifest principal og heller ingen aflønning af agenter – ikke i dette liv! Af/belønningen for (loyal) underkastelse af reglerne (kastesystemet) kommer i form af den aldrig afsluttede re-inkarnation. Styringsmekanisme og mandat er bl.a. beskrevet i vedaerne – de indiske »visdomsbøger« – helt tilbage fra det niende århundrede f.Kr.:

Hvorledes de afdødes genfødsel skulle gå for sig, det var blevet forudbestemt i alle tænkelige muligheder og ordnet ved hemmelighedsfulde love, som stod i uløselig sammenhæng med den jordiske lovgivning...»Kharma« var den ufravigelige grundsætning, at hver gerning i dette liv eller i en reinkarnation bliver belønnet eller straffet. Udmålingen og straffens form var nedfældet i »Manus lovbog« (Frischauer, 1973, s. 72).

Så vidt jeg ved, har de fleste af de dominerende religioner et større eller mindre element af »hinsidig aflønning«, jfr. Skt. Peter's senere sortering af os til op- eller nedstigning. Islam må vel også med sit forbud mod udlånsrente siges at gribe voldsomt ind overfor markedsmekanismens frie udfoldelse på det finansielle marked. Muhammed har dog ikke kunne forudse de arabiske bankers kreativitet hvad angår påhit af kompenserende kapitalaflønninger (provision, kurtagte etc.).

Skæbnefællesskab: Suspendering af prismekanismen er forekommet i kortere tidsintervaller op gennem historien, hvor »nødvendighedens lov« er trådt istedet. Det har typisk været i tilfælde, hvor et samfund har været truet på sin eksistens af en (ydre) fare, og hvor der ikke har været mulighed for (og måske også for stor risiko ved) at organisere sig hierarkisk – »den ydre fare« har sat sig i besiddelse af de bestående hierarkier. 1100-tallets kommunebevægelser især i Frankrig mod feudalherrerne har udgjort det historiske forbillede for senere organiseringsforsøg:

Når en lokal gruppe af bønder eller borgere dengang slog sig sammen til en kommune, afsluttede de altid en overenskomst om alle indbyggernes gensidige solidaritet overfor den fælles fare, idet de aflagde den såkaldte »fællesskabsed« én for alle og alle for én. Mennesker bindes kun sammen i fælles handling i kraft af et bevidst udtrykt løfte og overenskomst om et skæbnefællesskab. Det nye samfund kan kun rejse sig ud af solidariteten (L. Lauritsen, 1972, s. 277).

Lønnen for at »underkaste« sig denne solidaritets-styringsmekanisme er altså, at man bekæmper den (livstruende) ydre fare. Den hierarkiske pendant er *krigsøkonomien*, hvor staten afkobler udbuds-efterspørgsels-

mekanismen ved produktions- og forbrugsstyring (rationering). Modstandsbevægelsen i sine første, spontane form, kan ses som et nyere, hjemligt eksempel på solidaritetsstyringsmekanisme.⁹

Socialistisk inspirerede produktions-kollektiver baseret på konsensus-beslutninger (»vi diskuterer problemerne i plenum, indtil vi er enige...«) kan betragtes som en hybrid af kollektiv regelstyring og gensidig tillid. *Tvindhøjskolen* kunne i en periode forekomme at være et eksempel på en sådan hybrid, omend regelstyringen hurtigt fandt hierarkiske former og den gensidige »tillid« måtte understøttes af kontant holdningsbearbejdelse. Dette bringer os videre til diskussion af overgangsbetingelser for institutionen repræsenteret ved feltet (T,M).

Sociale instinkt, samfundssind: Princippet om »den fælles skæbne« glider over i tanken om styringsmekanismer, der har deres udspring i individets »sociale instinkt« eller indlærte samfundssind – m.a.o., det helt frie samfund. Rabelais (1494-1553) har beskrevet frihedens rige (Thélème) som et mægtigt klostsamfund, hvor alle bor:

»Hele deres liv levede de, ikke efter love, statutter eller regler, men efter deres egen fri vilje og fri bestemmelse. De stod op af deres seng, når de fandt det for godt; de drak og spiste, arbejdede og sov, når de havde lyst; ingen vækkede dem, ingen tvang dem til at drikke eller spise, eller til at gøre noget som helst andet. I deres klosterregler fandtes kun én bestemmelse: *gør hvad du vil*, fordi folk af god opdragelse, når de omgås i pænt selskab, af naturen har et instinkt og en spore, der altid driver dem til dygtige handlinger og holder dem borte fra lasten.« Citeret efter Lauritsen (1972), s. 269.

Det lyder lidt som universitetsmiljøet før Bertel Haarder, eller *Oticon*-eksperimentet udbredt til samfundsniveau. Problemet opstår, når ingen »har lyst til« at producere det, producenterne og husholdningerne rent faktisk efterspørger: Rutinearbejdet, det fysisk belastende (hvem tømmer affaldsspandene?) eller arbejdet med tilpasning til den anonyme forbruger?

Kropotkin (1842-1921) er nok den teoretiker inden for denne anarkistiske »skole«, der mest konkret (og videnskabeligt) har forholdt sig til den neglicering af efterspørgerne, som den totale frihed på produktions- og transaktions-siden (udbuds-siden) synes at indebære. Kropotkin mente, at det i kraft af mekaniseringen ville være teknisk muligt at skabe et samfund, hvor der var nok af alt og nok til alle¹⁰. Hans kommunistisk-anarkistiske princip indebar fri distribution: »Tag af bunken!« Men ellers var midlet at (gen)opbygge de sociale instinkter, d.v.s. danne den nye moral, der skal give mennesket et samfundssind:

Ønsket om enhed og gensidig velvilje er lige så grundlæggende drift i menneskenaturen...som kampen, striden.« Op.cit., s.303.

Mao's stort anlagte samfundseksperiment – kulturrevolutionen – kan vel siges at have haft betydelig inspiration fra Kropotkin o.a. anarkistiske teoretikere i dette eksperiments målformulering og holdningsbearbejdelse af én milliard kinesiske aktører.

Anti-materialistisk adfærd: Anarkisternes dilemma omkring foreningen af den fuldstændige individuelle frihed – såvel i produktion, transaktion og anden jordisk beskæftigelse – og en samfundstilstand præget af knappe goder (og dermed behov for ressourceallokering/økonomi), er delvis søgt løst i nogle religioners »holdningsbearbejdelse«

gennem formulering af generelle, altruistiske adfærdsregler. Man klarer bl.a. problemet omkring de knappe goder ved at begrænse efterspørgslen! Jødedommens tiende bud lyder således:

Du må ikke begære din næstes hus,...slave,..okse, æsel eller noget af, hvad din næstes er

Hvad jøderne så iøvrigt stillede op med deres købekraft, står hen i det uvisse; men den generelle ligevægtsteori blev jo også først introduceret ca. 5000 år senere.

Muhammed, som skævede en del til De ti Bud under skrivningen af Koranen, er inde på samme anti-materialistiske holdningsbehandling:

Og begær ikke det, hvormed Allah har udmærket nogle af jer frem for andre. Mændene vil få deres andel efter fortjeneste, og kvinderne vil få deres andel efter fortjeneste. Og bønfold Allah om hans nåde. I sandhed, Allah har fuldkomment kendskab til alle ting

Der er altså ingen mulighed for snyd; opportunistisk adfærd og »*free riding*« kommer uundgåeligt til Allah's kendskab!

Fraværet af (historiske) eksempler på produktions- og transaktions-, og forbrugsorganisering alene baseret på den enkeltes »samfundssind« frister én til bruge klassificeringen utopi. Ihvertfald indtil det tidspunkt måtte komme, hvor teknologien giver os frihed til at befri os fra alt ikke-lystbetonet arbejde. Men anarkisternes – ikke mindst Bakunin's (1814-1876) – bidrag burde måske mere bedømmes ud fra deres skepsis til den alternative »autoritære socialisme«, og profetiske påpegning af dens »despotiske, arrogante og foragtelige vælde« (Bakunin-citat).

5. Transaktionsomkostningsanalysens forklaringsevne – og mangel på samme

Den økonomiske organisering – som vi møder den i vor del af Verden – kan siges at finde sted inden for, eller i kombination af, ihvertfald seks væsensforskellige institutioner. Det kan selvfølgelig langt fra udelukkes, at nye organiseringsmåder vil blive identificeret i takt med, at økonomerne får inkorporeret adfærdsbegreber fra socialpsykologien, selektionsmekanismer fra biologien, m.v. i den ny-institutionelle analyseramme. Som anført er antallet af identificerede organiseringsmåder/institutioner allerede i dag det dobbelte af Williamson's oprindelige tre: Pris-marked (P,M), regel-hierarki (A,U) og »mellemformer« eller »overgangsformer« (P,B), hvormed primært menes bilaterale pris-kontrakter.

Transaktionsomkostningsanalysen kan dog næppe nogensinde opnå forklaringsevne for alle praktisk forekommende organiseringer af økonomisk aktivitet. Dette sagt på baggrund af, at transaktionsomkostningsanalysen:

For det første er en *økonomisk* teori, og som sådan ikke tager højde for adfærdsfaktorer af ikke-økonomisk art, såsom personbindinger (intra- og inter-organisatoriske), religiositet, altruisme, statussymboler som ikke repræsenterer en pengeværdi, m.v.

For det andet fokuserer på – selvsagt – *transaktions*-omkostninger, og ikke på *produktions*omkostninger.

For det tredje forholder sig meget lidt til koordinations-problemer *internt* i hierarkiet, dvs. til forekomsten af interne transaktionsomkostninger (»*bureaucratic costs*«), endsi-ge til omkostningerne ved manglende markeds-respons. Det sidste forhold spiller selv-

sagt især ind ved betragtninger af hierarkier (koncerner) over længere tidsrum.¹¹

6. Policy-konklusioner

I forhold til sit oprindelige udgangspunkt i begyndelsen af 1970'erne er transaktionsomkostningsanalysen på vej til at undergå en veritabel metamorfose: Fra at være et dyadisk redskab til belysning af »make-or-buy«-problemstillingen, er transaktionsomkostningsanalysen ved at føre sig ajour som redskab til økonomisk analyse af de organiseringsmåder vi lever med i vores hverdag.

Transaktionsomkostningsanalysen's udvikling afspejler den stigende vanskelighed – selv for økonomer – ved at ignorere virksomhedernes: 1) Kritiske revision af 1980'ernes fusions-bølge; 2) øgede villighed til at eksperimentere med *tillid* som alternativ styringsmekanisme til *autoritet*. De to tendenser kan tolkes som en erkendelse af, at *regel & kontrol*-styring har sine begrænsninger, dels hvad angår koordinering af store organisationer (kontrol-tab), og dels mht. anvendeligheden på organisationer udførende komplekse, højt specialiserede aktiviteter.

I stigende kontrast til det private erhvervsliv synes den offentlige sektor stadig at befinde sig på et stade, hvor udtryk som »selvforvaltning«, »decentralisering« og »brugerstyring« er politiske *slagord* snarere end udtryk for handlings-styrende mål. Tendensen i organiseringen af den offentlige sektor's aktiviteter går måske ligefrem i retning af *øget* central detailstyring – effektueret med henvisning til nødvendigheden af besparelser og stram omkostningsstyring.

Devisen om, at i den offentlige sektor »er alt forbudt med mindre det udtrykkeligt er tilladt« – mens det omvendte gælder i den private sektor – kan meget vel vise sig som en skinbarlig realitet om føje år.

Noter

1. I stedet for »transaktionsomkostnings-analyse« kunne betegnelsen transaktionsomkostnings-teori, transaktions-paradigme, eller internaliserings-teori være anvendt med samme berettigelse.
2. I denne artikel anvendes termen »institutioner« således i betydning af »institutionelle arrangementer« til forskel fra »institutionelle omgivelser«, hvor sidstnævnte primært sigter til politiske og (ejendoms)retslige spilleregler; jfr. også Chr. Knudsen's artikel andetsteds i dette nummer af *Økonomi og Politik*.
3. Som før nævnt er den egentlige styringsmekanisme *udbud & efterspørgsel*, men for nemheds skyld analogiserer jeg i det følgende denne med *pris*.
4. Betegnelsen *aktører* er i denne forbindelse foretrukket fremfor den almindeligvis anvendte økonomiske term »agent(er)«, for at undgå forveksling med anvendelsen af begrebet agent med dets betydning i.f.m. principal/agent.
5. Idet én principal ikke er ensbetydende med én fysisk person, men kan udgøres af f.eks. en direktion, en bestyrelse eller en generalforsamling besiddende residual kontrol.
6. Denne mindst mulige »small number bargaining« kan f.eks. ske på basis af offeromkostnings-kalkulationer.
7. Trilaterale kontraktrelationer, dvs. hvor (neutral) opmand under nærmere angivne betingelser overdrages styringsmandat, betragtes i denne sammenhæng som en variant af det Bilaterale styringsmandat.
8. Med »efficiens-præmis'en« menes, at den valgte organisationsmåde (»institution«) udtrykker en økonomisering af transaktionsomkostningerne.
9. Overalt i Europa havde modstandsbevægelserne dog en tendens til at indgå hierarkidannelser, jfr. principal-mandatet hos de Allieredes koordinerende organ, Special Operations Executives (SOE).
10. Dermed – kan det hævdes – har »økonomi« som disciplin ikke længere nogen samfundsberettigelse.
11. En sådan dynamisk betragtning kan ikke foretages inden for rammerne af transaktionsomkostningsanalysen, der er *statisk* af karakter.

Litteratur

- Bradach & Eccles (1989), »Price, Authority, and Trust: From Ideal Types to Plural Forms« i *Annual Review of Sociology*, vol. 15, s. 97-118.
- Frischauer, Paul (1972), *Det står skrevet. Banebrydende kildeskrifter*, Bind I. Lademans Forlag.
- Lauritsen, L. (1972), »Anarkismen og syndikalismen« i *Politiske ideologier. Fra Platon til Mao*, af S.E. Stybe (red.), Politikens Forlag.

- Ouchi, W.G. (1980), »Markets, Bureaucracies, and Clans« i *Administrative Science Quarterly*, Vol. 25, s. 129-140.
- Williamson, O.E. (1975), *Markets and Hierarchies. Analysis and Antitrust Implications*, Free Press.
- Williamson, O.E. & W.G. Ouchi (1981), »The Markets and Hierarchies Programme of Research: origins, implications, prospects«, i de Ven & Joyce (red.) *Perspectives on Organisation Design and Behaviour*.